

GENSTAND, HENSYN ELLER FORHOLD - INDIREKTE OBJEKT, EN
BESVERLIG GRAMMATISK RELATION

Af Erik Vive Larsen

Jeg blev tilbudt en stilling.

Analyse af sætningen: *blev tilbudt* er udsagnsled, *en stilling* er grundled, og *jeg* er hensynsled (dativobjekt). Formen *jeg* er nominativ (nævnfald, grundledsfald). men et hensynsled skal stå i dativ (hensynsfald, som på dansk er sammenfaldende med genstandsfald, hvorfor de to fald ofte under ét benævnes afhængighedsfald). Korrekt formulering: En stilling blev tilbudt mig.

(Gunnar Nissen: Det er bare dansk)

I de senere år har der i virvaret af syntaktiske teorier udviklet sig et intenst studium af grammatiske relationer, hvad der jo kun kan hilses velkomment, hvis man kommer fra den europæiske strukturalismetradition. Hos "os" har relationsbegrebet jo lige siden Otto Jespersens dage spillet en central rolle i sprogbeskrivelsen mens 60'ernes generativister reducerede grammatiske relationer til et sekundært fænomen, et spørgsmål om NP'ernes plads i syntakstræerne.

I det følgende skal jeg med indirekte objekt (IO) som eksempel skitsere nogle af de problemer, der dukker op, når man arbejder med grammatiske relationer som "syntactic primitives".

IO er en kompliceret kategori af flere grunde: 1) Der er problemer med afgrænsningen overfor direkte objekt (DO) og adverbial, 2) IO's muligheder for at indgå

i syntaktiske processer følger nogle tilsyneladende mærkelige mønstre. Det kan som DO i nogle tilfælde forfremmes til subjekt i passiv:

1) chefen tilbød mig en stilling → jeg blev tilbudt en stilling

Som det ovenfor anførte citat viser er der dog problemer med at afgøre hvilke IO'er man kan passivvende i dansk, og hvilke man ikke kan. Jeg skal senere påvise, at det ikke blot er et perifert normativt problem men et gedigent deskriptivt. IO kan endvidere alternere med en adverbial præpositionsfrase (den klassiske "dative-movement"-transformation):

2) Jeg gav bogen til Peter → jeg gav Peter bogen
også her er der dog sælsomme begrænsninger for, hvad sprogbrugerne kan og ikke kan:

3) jeg uddelte bladet til beboerne → *jeg uddelte beboerne bladet

Endelig (3) er det vanskeligt at karakterisere IO semantisk, dvs. at beskrive dets kasusrollefunktion i Fillmore'sk forstand.

Min pointe er nu at problemerne med afgrænsningen, syntaksen og semantikken hænger sammen, og at knuderne kan løses op ved at beskrive IO's adfærd som et sindrigt spil mellem syntaks og semantik.

Mit udgangspunkt er, at en syntaktisk/semantisk beskrivelse består af en række repræsentationer af sprogets sætninger, disse repræsentationer afspejler forskellige abstraktionsniveauer. Jeg vil skelne mellem i hvert fald tre niveauer.

1. et prædikatrammeniveau, udtrykket er taget fra den funktionelle grammatik (jfr. Simon C. Dik 1978), der

i denne henseende er en aflægger af Fillmores kasusgrammatik. Prædikatsrammen for "give" ser sådan ud (jfr. Basbøll NyS 16/17, p. 58):

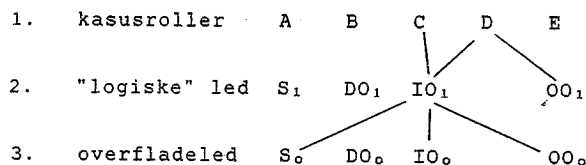
give (x₁: human (x₁))Agent (x₂)Goal (x₃: animate (x₃))Recipient
og rammen udfyldt med termer (argumenter, kasusroller) (Jens giver Hans bogen)

give (dx₁: Jens (x₁))Agent (dx₂: bogen (x₂))Goal (dx₃: Hans (x₃))Recipient

2. Et "logisk" sætningsledplan, hvor termerne tildeles en ledfunktion (subj., direkte obj. (DO), indirekte obj. (IO), oblik obj. (OO)). Dette plan svarer til den klassiske transformationsgrammatiks (Aspectsmodellen) dybstruktur.

3. Et overfladeniveau, hvor sætningen tilpasses de pragmatiske/tekstlingvistiske forhold. Her kan f.eks. være tale om transformationer, der "forfremmer" eller "degraderer" de logiske led (NB disse militære termer vil få deres forklaring om et øjeblik), endvidere kan der være tale om omflytninger, der ikke ændrer leddenes syntaktiske status (topikaliseringer, vægtbetingede flytninger).

Problemet er nu, at der ikke er nogen entydig forbindelse mellem de tre niveauer:

(kasusrollerne har jeg benævnt neutralt A, B, C ---, for ikke at komme ind på det intrikate problem om, hvilke roller man skal have).

Illustrationen viser det sindrige spil mellem de

tre repræsentationsniveauer (det vil føre for vidt at komme ind på det i detaljer, Hanne Ruus NyS 10/11 p. 161-198 gør udmærket rede for forholdet mellem niveau 1 og 3). Her bedes man bemærke den ikke-entydige forbindelse mellem niveauerne.

En anden forudsætning for relationsstudierne er antagelsen af, at såvel kasusroller som logiske led kan placeres i en rangfølge som angiver deres mulighed for at deltage i syntaktiske processer (subjektdannelse, relativisering osv.). Hvad kasusrollerne angår er de lærde uenige, i den funktionelle grammatik anføres ofte rækkefølgen:

agent → goal → recipient → benefactiv → instr. →
lok. → temp.

(således Simon C. Dik: Studies in Functional Grammar p. 14).

Rækkefølgen er bl.a. opstillet efter rollernes mulighed for at danne subjekt.

De logiske ledfunktioner opstilles i flg. hierarki:
Subj. → DO → IO → OO

Et led forfremmes ved at flytte mod venstre og degraderes ved højreflytning.

Lad os derpå se på IO's adfærd i dette mønster. Det interessante er her, at IO har relationer både frem og tilbage i hierarkiet:

a) til OO

- 4) Jeg gav bogen til Jens
- 5) Jeg gav Jens bogen
- 6) Jeg banede vej for ham
- 7) Jeg banede ham vej

Problemet er her, at nogle verber tillader både IO og OO f.eks. "give", andre tillader derimod kun OO:

- 8) Jeg uddelte bladet til beboerne
- 9) "Jeg uddelte beboerne bladet
atter andre tillader kun IO
- 10) Jeg berøvede ham pengene
- 11) "Jeg berøvede pengene fra ham

b) til subjekt

- 12) Jeg nægter ham adgang
 - 13) Han blev nægtet adgang
- Restriktionerne på IO's muligheder for forfremmelse til subjekt er et meget besværligt område at få rede på. Endvidere er det en gammelkendt iagttagelse at IO har en slags subjektstatus i forhold til DO (PDiderichsen: EDG §67b):

- 14) Jeg sendte min bror sin/hans kuffert
- 15) Min broder fik sin kuffert
- 16) Vinduerne giver huset sit særpræg
- 17) Huset får sit særpræg af vinduerne

c) til DO

Visse divalente verber har et objekt, der på mange måder minder om IO. I lidt ældre grammatisk tradition, hvor man dels lagde vægt på "ordforbindelsernes betydning", og dels ikke helt havde løsrevet beskrivelsen af IO fra kasusformen dativ (Kr. Mikkelsen f.eks. jfr. Dansk Ordføjningslære p. 85) kaldte man derfor ofte disse led "hensynsled ved intransitiver".

eks:

- 18) Pengene gavnede hende ikke
- 19) Den kjole klæder dig
- 20) Svaret mishagede kongen

Lidt mere indviklet er:

- 21) Ulykken hændte ham på rejsen til Paris
- 22) Der hændte ham en ulykke
- 23) Den store arv tilfaldt ham

- 24) Der tilfaldt ham en stor arv

Her er der nok nærmest tale om ergativkonstruktioner med dybstruktur

(e) V NP₁ NP₂

dvs. tom subjektplads og "normalt" IO og DO. IO kan så - som ved passiv - forfremmes til subjekt.

Mange af IO-problemerne kan beskrives hensigtsmæssigt, hvis logisk syntaks-representationen opfattes som et spil mellem det mere "semantiske" kasusrolleniveau og overfladestrukturen. På rolleniveauet drejer det sig primært om rollerne lokativ (LOC) (specielt allativ), benefaktiv (BEN) og recipient (modtager, ejer) (REC). På overfladen kan IO realiseres som subjekt (han blev tilbudt stillingen), muligvis som objekt (ulykken hændte ham på hans fødselsdag) eller som præpositionsfrase (jeg sender pengene til Jens) og naturligvis som ind.obj. (jeg sender Jens pengene).

Et verbum som "sende" kan beskrives som følger:

- a) Jeg (FORARSAGER) (pengene (GAR) fra mig til ham)
- b) Jeg (FORARSAGER) (han (HAR/FAR) pengene)

I a) har vi en kausativ-lokativ konstruktion, i b) kausativ-recipient.

En lokativtolkning vil vise sig som en tendens til at skubbe IO bagud i hierarkiet og en recipienttolkning omvendt fremad.

Nogle eks.:

- 25) Jeg skænkede Frelsens Hær min formue
[REC/LOC]
- 26) Jeg skænkede min formue til Frelsens Hær
[LOC/REC]
- 27) Hun skænkede ham sin opmærksomhed
[REC]

- 28) "Hun skænkede sin opmærksomhed til ham
[LOC]
i (28) er det svært at tolke "sin opmærksomhed" som
noget der transporteres fra hende til ham, derfor er
LOC-tolkningen ikke mulig.
Forskellen viser sig ved "bringe" kontra "udbringe"
29) Købmanden bragte kunden varerne
[REC/LOC]
30) Købmanden bragte varerne til kunden
[LOC/REC]
31) Købmanden udbragte kunden varerne
[REC]
32) Købmanden udbragte varerne til kunden
[LOC]
Præfikset "ud-" fremhæver åbenbart den lokativiske
"transport"-tolkning og blokerer for REC, jfr. også
33) "Jeg uddelte børnene bolcher
34) "Jeg udlejede studenten et værelse
35) "Jeg udlånte naboen plæneklipperen
Andre LOC-verber er f.eks. "afgive, afsende, angive,
anke, anmelde, appellere".
REC-tolkningen skulle omvendt forlene IO med nogle
egenskaber, der peger fremad i hierarkiet. Diderichsens
tolkning af IO-DO relationen som skjult neksus med IO
som subjekt viser en sådan egenskab. Konkret viser det
sig ved at subjektrefleksivet "sin/sit/sine" kan anvendes
alternerende med "hans/hendes osv."
36) Jeg sendte min broder sin/hans kuffert
37) Ministeriet nægtede ham sin/hans afsked
38) Vinduerne gav huset sit/dets særpræg
Denne refleksivprøve kan omvendt muligvis afgøre at
de gamle "dativ-verber" gavne, klæde, mishage følges af
direkte obj. og ikke ind. obj.

- 39) Pengene gavnede hende ikke i sit/hendes arbejde
40) Den farve klædte hende i sin/hendes ungdom.
Endelig synes muligheden for subjektpromovering af
IO at være betinget af de underliggende kasusroller,
således at REC er en nødvendig men ikke tilstrækkelig
forudsætning for passivvending af IO:
41) Jeg blev betroet det arbejde
42) Han blev anvist plads ved bordet
43) Han blev nægtet adgang
men ikke typiske LOC-verber.
44) "Aktionærerne blev afkastet udbytte (til)
45) "Højesteret blev anket dommen (til)
46) "Politiet blev anmeldt overfaldet (til)
Dette træk ved LOC-verberne er ret så karakteristisk
i betragtning af, at dansk normalt ikke har noget mod
præpositionsstranding.
47) Højesteret blev dommen anket til
48) Politiet blev overfaldet anmeldt til
Ejheller den type verber, som jeg ikke har gjort så
meget ved her, nemlig benefaktiv BEN-typen tillader
tilsyneladende passivvending i større udstrækning. Det
drejer sig f.eks. om typen:
49) Jeg byggede ham et hus
[BEN]
50) Jeg bagte dem en kage
[BEN]
51) Jeg smedede Jensen en ny havelåge
[BEN]
men ikke:
52) "Han blev bygget et hus
53) "De blev bagt en kage
54) "Jensen blev smedet en ny havelåge
Jfr. også benefaktiver der kræver præpositionen

"for" ved realisation som præp.frase.

55) Jeg afskar dem tilbagetoget

56) Pengene banede ham vejen mod nye mål

57) Jeg afmalede ham følgerne af ulykken

men ikke:

58) *De blev afskåret tilbagetoget

59) *Han blev banet vejen mod nye mål

60) *Han blev afmalet følgerne af ulykken

Litteratur:

Basbøll, Hans (1986): Diderichsen vs Dik eller Feltanalyse vs Funktionel grammatik. In: NyS (Nydanske Studier) 16/17.

Diderichsen, Paul (1946/62): Elementær dansk Grammatik (København).

Dik, Simon C. (1978): Functional Grammar (Amsterdam).

Dik, Simon C. (1980): Studies in Functional Grammar (London).

Herslund, Michael (1986): Double Object Constructions in Danish In: Lars Hellan, Kirsti Koch Christensen (eds): Topics in Scandinavian Syntax (Dordrecht).

Mikkelsen, Kristian (1911): Dansk Ordføjningslære (København).

Ruus, Hanne (1979): Sproglig betydningsanalyse. In: NyS (Nydanske Studier) 10/11.

MODALVERBER MED PASSIV INFINITIV I MODERNE DANSK

Af Karen M. Lauridsen og Ole Lauridsen

1. Passiverbarhed og valget af passivform (O. Lauridsen (1987:153-225; 1988 in toto))

Fænomenet passiverbarhed må alt i alt karakteriseres som en forskningens horeunge. De monografiske arbejder om passiv i germanske sprog er over en bank ganske vist talrige, men snart sagt alle retter de blikket mod diatesens syntaktiske struktur, dens frekvens, dens funktion og deslige, mens enkeltverbernes mulighed eller mangel på mulighed for at undergå passivtransformation generelt forbigås. De egentlige grammatikker må selvsagt ofre problemet nogen opmærksomhed, men de forklaringer, der gives i værker, der ikke blot indskrænker sig til at registrere ikke passiverbare verber, efterlader i hovedsagen en mængde uklare punkter og afslører intet egentligt sammenhængende system.

At forholdet mellem semantisk og syntaktisk valens spiller en afgørende rolle for verbernes passiverbarhed, erkendes af langt de fleste grammatikere. Hovedparten fokuserer - for nu at tale meget generelt - på den funktional-semantiske enhed agent og forudsætter, at et givet verbs aktiviske subjekt skal have agentiv status, for at verbet kan passiveres; at verber som fx se, høre, have og rumme rent faktisk optræder i passiv, rokker i betænkelig grad ved denne tese. En tilsvarende mangel på rækkevidde har den noget sjældnere fremførte teori om, at det blandt de polyvalente verber kun er verber med objekt i form af egentligt genstandsled, der